

УДК 343.1

ПРАВО НА ДИТИНСТВО: КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ВИМІР

Іванна ГОЛУБ,

здобувач кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
Інституту права імені Іоаннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

SUMMARY

The paper investigates the terms “child”, “juvenile”, “minor”, their value and importance in the legislation of Ukraine and in the criminal process in particular. States and the international community, defining the term “child”, “juvenile”, clearly established a group of people – children – with a special legal status because of their special psychological and physiological features, as well as specific, distinct from adult rights and responsibilities. But legal science has not yet produced a consensus concerning the definition of terminology concerning children of different age groups. The article substantiates the need to implement into the national legislation of Ukraine and the Criminal Procedure Code in particular the concept of child of the appropriate age as a carrier of the special rights and duties, such who needs special protection. It is analyzed and researched the issue of protecting the rights of children suspected, accused or defendants women that is requiring a study and practical implementation.

Key words: juvenile, minor, child, special legal status, suspected or accused pregnant women or women with children.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено терміни «дитина», «малолітній», «неповнолітній», їх співвідношення та значення в законодавстві України загалом і кримінальному процесі зокрема.

Держава й міжнародна спільнота, визначивши терміни «дитина», «неповнолітні», чітко встановили групу осіб – дітей – зі спеціальним юридичним статусом унаслідок їх особливих психологічних і фізіологічних особливостей, а також специфічних, відмінних від повнолітніх прав та обов'язків. Але юридична наука ще досі не виробила єдиної думки стосовно термінологічного визначення дітей різних вікових груп. У статті обґрунтовано необхідність ввести в національне законодавство України загалом і кримінальний процес зокрема поняття дитини відповідного віку як носія особливих прав та обов'язків і такої, що потребує особливого захисту. Проаналізовано й досліджено питання захисту прав дітей підозрюваних, обвинувачених і підсудних жінок, яке потребує вивчення й упровадження в практичну діяльність.

Ключові слова: неповнолітні, малолітні, дитина, спеціальний юридичний статус, підозрювані, обвинувачені, підсудні вагітні жінки або жінки, які мають малолітніх дітей.

Постановка проблеми. Важливою тенденцією в українському кримінальному судочинстві є захист прав неповнолітніх і малолітніх осіб. Науковцями досліджуються правовий статус, права й обов'язки неповнолітніх свідків, потерпілих і неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, підсудних, але окремі питання захисту прав дітей у кримінальному процесі України все ще чекають на своє дослідження. Адже діти різних вікових груп потребують ставлення до них відповідно до їх фізичного, психологічного й інтелектуального розвитку, що необхідно закріпити законодавчо. Також є ще одна досить значна група неповнолітніх у кримінальному процесі України, які юридично не є учасниками кримінального процесу, а їх права порушуються саме в кримінальному судочинстві, – діти, права яких обмежуються, хоч вони не вчинили кримінально-караного діяння. Це діти підозрюваних, обвинувачених, підсудних жінок, у тому числі й ненароджені. Адже в Декларації прав дитини 1959 р., одним зі співавторів якої була Україна, зазначається, що дитина, унаслідок її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони й турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження, а в кримінальному процесі особливо.

Актуальність теми підтверджується відсутністю в законодавстві Україні єдиного розуміння значення та співвідношення понять «малолітній», «неповнолітній». Потребує законодавчого врегулювання термін «дитина» відповідно до ратифікованих Україною міжнародних документів і вимог сучасних реалій суспільного життя.

Метою статті є дослідження визначення понять «дитина», «малолітній», «неповнолітній», їх співвідношення та значення в законодавстві України загалом і кримінальному процесі зокрема, а також уточнення поняття дитини в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці одним із пріоритетів є виникнення нових напрямів досліджень. Адже на сьогодні багато теоретичних і практичних питань юриспруденції потребують наукового обґрунтування та практичного вирішення. Дуже часто проблемні питання виникають на стику наявних наук і наукових дисциплін. Деякі питання юриспруденції вимагають ґрунтовного вивчення й дослідження з використанням новітніх наукових розробок низки суспільствознавчих дисциплін. Виховання молодого покоління є і одним із найбільш пріоритетних завдань держави й суспільства. Дитині як особистості, її безпеці, вихованню, навчанню та розвитку має приділятися якнайбільше уваги як сім'єю та соціальним середовищем дитини, так і державою й державними органами. Проблеми дітей, їх виживання, навчання, виховання і дитинства як соціальне явище загалом на сьогодні є одними з фундаментальних пріоритетів кожної держави та глобальною проблемою людства. Оскільки в більшості розвинутих країн світу існує проблема старіння населення, усі держави й низка світових організацій стверджують про необхідність законодавчого врегулювання різних аспектів життя дитини та вдосконалення норм права, що регулюють правовідносини, пов'язані з дитинством. А в країнах, що розвиваються, проблем із захистом дитини й дитинства ще більше.

Одним із найважливіших завдань демократичної держави й суспільства є забезпечення дотримання прав найбільш вразливої категорії населення – дітей.

Щодо поняття дитини в законодавстві України немає єдиної точки зору. Насамперед, почнемо з того, що в ч. 1 ст. 52 Конституції зазначено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Крім того, у ч. 5 ст. 43 використовується термін «неповнолітні», а в ч. 2 ст. 51 – «повнолітні діти», але чіткого визначення цих понять Основний закон не дає [1, с. 1]. У ст. 1 Закону України «Про громадянство України» вказано, що дитина – особа віком до 18 років [2, с. 1]. У різних галузях права ми знаходимо термін «неповнолітній» – це особа, яка не досягнула певного віку, з настанням якого закон пов'язує її повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізовувати в повному обсязі передбачені Конституцією та іншими законами суб'єктивні права й обов'язки.

Щодо термінів «неповнолітній», «малолітній», «дитина», їх співвідношення та загального визначення, то єдиних визначень цих термінів в законодавстві України немає. Але, аналізуючи ці поняття в контексті правовідносин, які регулюються різними галузями права, можна помітити певні відмінності. Зокрема, у Законі України «Про освіту» терміни «неповнолітній» і «дитина» вживаються як синоніми [3, с. 1], а в Законі «Про дошкільну освіту» вживається виключно термін «дитина» – діти до шести (семи) років, діти дошкільного віку [4]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, а дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття. Але в цьому Законі використовується й термін «неповнолітній», зокрема в ст. 33–34 [5, с. 2], але не розкривається зміст цього терміна.

«Малолітня особа», згідно зі ст. 31 Цивільного кодексу України, – це фізична особа, яка не досягла 14 років, а неповнолітня особа – це особа, віком від 14 до 18 років [6, с. 1]. Визначення термінів «неповнолітній» і «малолітній» містить і ст. 6 Сімейного кодексу України: малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою – дитина, у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [7, с. 1].

А також у Законі України «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей» зазначається, що, виходячи з Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, вищезазначений Закон, використовуючи термін «дитина», визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей і спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку [8, с. 1].

У Законі України «Про міліцію» зазначаються терміни «неповнолітні», «малолітні», а також «неповнолітні, віком до 16 років», «неповнолітні, які вчинили суспільно небезпечні діяння і не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність» (ст. 11) тощо [9].

Але й цей закон не розкриває змісту вищезазначених термінів. Ст. 4 Положення про Міністерство внутрішніх справ України [10] та Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей [11] використовують виключно термін «дитина». Кримінальний процесуальний кодекс України дає такі визначення понять

«неповнолітні» та «малолітні»: малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина, у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [12, с. 1]. У Кримінальному кодексі України є окремий розділ «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», а також уживається термін «малолітній», але чіткого визначення вищезазначених понять цей закон не містить [13].

У Декларації прав дитини 1959 р., одним зі співавторів якої була Україна, зазначається, що дитина, унаслідок її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони й турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження [14]. На необхідності такої охорони наголошувалося ще в Женевській Декларації про права дітей 1924 р, де, зокрема, зазначено, що діти не можуть здійснювати свої права самостійно, а тому потрібна особлива турбота держави й суспільства до дитини та дитинства. Конвенція ООН про права дитини в ст. 1 визначає термін «дитина»: дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [15].

Україні спостерігається стійка тенденція і розуміння переваги терміна «дитина» й усе частіше термін «дитина» зустрічається в працях учених-процесуалістів [16, с. 17] та законодавстві України.

Держава й міжнародна спільнота, визначивши терміни «дитина», «неповнолітній», чітко встановили групу осіб – дітей – зі спеціальним юридичним статусом унаслідок їх особливих психологічних і фізіологічних особливостей дітей, а також специфічних, відмінних від повнолітніх прав та обов'язків. Але юридична наука ще й досі не виробила єдиної думки стосовно термінологічного позначення неповнолітніх різних вікових груп. Відтак, використання в науковій літературі й законодавчих актах таких термінів, як «діти», «молодь», «підліток», «малолітній», «неповнолітній» не завжди відображає специфіку їхнього правового статусу [18]. Аналіз чинної нормативно-правової бази свідчить про те, що термін «дитина» все інтенсивніше впроваджується в національне законодавство України, у тому числі й кримінальне процесуальне, так як він є більш точним і відповідає міжнародним стандартам, і дитинству як соціально-правовому явищу приділяється все більше уваги.

Дитинство – це відносно короткий і надзвичайно важливий період у житті людини. Події, пережиті в дитячому віці, накладають відбиток на все подальше життя. Найважливішим у дитячому віці є формування бази знань, умінь і навичок для подальшого життя, становлення особистості та творчого зростання, самореалізації людини. Дитячий період є дуже вразливим, будь-яка пережита в дитинстві подія впливає на формування світогляду дитини, позначається на її психологічному стані та впливає на все подальше життя. Адже в маленькій людині часто бувають зовсім недитячі проблеми. Уваги держави, суспільства й наукової спільноти потребує нестандартна ситуація, коли новонароджені та малолітні діти, які не вчинили злочин і не могли його скоїти, опиняються в ситуації, коли їх мати підозрюється або обвинувачена в учиненні кримінально-караного діяння. Діти стають заручниками складних обставин, нерідко потрапляючи за ґрати разом із мамами. Для дитини до трьох років її мама – це цілий світ, і не важливо, як її оцінює суспільство. У кримінально-виконавчому праві значна увага приділяється утриманню разом з мамами-засудженими дітей до трьох років. Звичайно, для кожної дитини виховання її рідною матір'ю є найважливішим чинником

для розвитку, виховання й навчання, а також для збереження фізичного та психічного здоров'я. Але у вітчизняному законодавстві дуже мало й надзвичайно формально викладене це питання. Наприклад, до винесення матері вироку доля маленької людини взагалі ігнорується. Дуже часто трапляється, що при затриманні матері такі діти залишаються бездоглядними, не відвідують навчальних закладів.

В Україні значна увага приділена жінкам-засудженим і засудженим підліткам. У 2006–2009 рр. за підтримки Швейцарської агенції з розвитку і співробітництва Державний департамент з питань виконання покарань разом з Інформаційно-консультативним жіночим центром реалізував проект «Жінки і матері з дітьми в ув'язненні» [19]. Він був спрямований на жінок, які мали дітей до трьох років, що відбували покарання разом із мамами. В Україні таких близько 100 осіб у двох колоніях – в Одеській та Чернігівській [20]. Завдяки таким проектам спостерігається стійка тенденція до покращення умов дітей засуджених жінок. А питання прав дітей підозрюваних, обвинувачених і підсудних жінок законодавством України взагалі не досліджене та потребує вирішення. Деякі жінки народжують у слідчому ізоляторі. Що записано у свідоцтві про народження дитини? Наскільки правильно надається допомога при пологах породіллі й малюку? Наскільки правильним є мамин догляд за малюком в умовах позбавлення волі? Чи забезпечуються мінімальні потреби малюка? За законом такі жінки не отримують допомоги при народженні дитини [21]. Враховуючи, що більшість таких жінок малозабезпечені або матері-одиначки, вони не можуть забезпечити в таких умовах навіть мінімальних потреб своїх малюків. Так, згідно з законодавством України, мама малюка вчинила кримінально-каране діяння й перебуває в таких умовах згідно із законом. І те, що дитина хоча б частково перебуває поряд з підозрюваною, обвинуваченою чи засудженою матір'ю, – це велике благо як для дитини, так і для матері. Звичайно, і держава, і суспільство дуже суворо ставляться до осіб, що вчинили злочин або підозрювані в учиненні злочину. Але частина цих жінок так ніколи й не будуть засуджені за вчинення злочину – з різних причин. А нерідко підозрюваними чи обвинуваченими є вагітні жінки або жінки, які мають малолітніх дітей. І не важливо, які життєві ситуації, причини, мотиви, помилки чи обставини стали причиною потрапляння цих, як правило, зовсім молодих жінок у таку життєву ситуацію. Тим більше нікого не цікавлять причини, які спонукали цих жінок вчинити злочин. Незнання закону не звільняє від відповідальності. Вони вчинили кримінально-каране діяння й мають бути покарані. Один із основоположних принципів права – невідворотність покарання. Є обвинувальний вирок суду, є покарання. Але є діти. Адаже з моменту вчинення злочину до моменту оголошення вироку минає час. Значний час, особливо для маленької людини. Адаже перинатальний період розвитку маленької людини – усього дев'ять місяців. А наскільки він важливий у житті людини. Період пологів – усього від декількох годин. Про важливість умов народження малюка й надання кваліфікованої медичної допомоги для збереження дитини та її подальшого здоров'я, а також збереження здоров'я породіллі не варто навіть говорити – це очевидно. Період новонародженості – до 28 днів. Це той період у житті дитини, коли роль матері надзвичайно важлива. А якщо цей час життя маленької людини внаслідок нещасливого збігу обставин припав на час досудового розслідування тяжкого злочину, у вчиненні якого підозрюють чи обвинувачують матір дитини. Якщо цей період збігся з

часом її перебування, наприклад, у слідчому ізоляторі? Тут виникає нестандартна ситуація, що потребує детального вивчення: вагітна жінка, чи жінка з малолітньою дитиною, щодо якої не винесено обвинувального вироку, затримана за підозрою в учиненні злочину. Або перебуває у процесуальному статусі підозрюваної чи обвинуваченої. Те, що саме вона вчинила злочин, ще треба довести. Вироку ще немає. А шкода для маленької людини, яка навіть не є учасником кримінального процесу, уже очевидна.

Також є значна кількість жінок, у яких діти старші за три роки. За ув'язнення матерів вони переважно мешкають з іншими родичами. Але зустрічаються випадки, коли жінки не знають, де опиняться їхні діти, коли вони самі потрапляють за ґрати [22]. Наприклад, під час затримання жінок були неточно оформлені документи або наявність дитини не була оформлена зовсім, дітей зарахували до розряду безбаченків і безхатченків, держава передала їх до відповідних установ. Відтак, родичі загалом можуть втратити інформацію про них. Слідкувати за точним оформленням документів під час затримання треба дуже чітко. Зокрема, це передбачають Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками й засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх волі (Бангкокські правила), схвалені Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 2010 р. Деякі з цих правил на сьогодні не закріплені в законодавстві України. Наприклад, щодо жінок з дітьми, які потрапляють у місця позбавлення волі.

Десятки років доля дітей обвинувачених чи підозрюваних у вчиненні злочину жінок не вивчалася. Немає даних про затриманих за підозрою в учиненні злочину вагітних жінок чи жінок, у яких є неповнолітні діти. Жорсткість закону можна зрозуміти, коли справа стосується злочинниць, жінок, що вчинили злочин, вина яких доведена, обвинувальний вирок винесено та покарання призначено. Суспільство має з цим змиритися, адже така жінка потребує виправлення та ресоціалізації. Але до моменту винесення вироку матері діти не повинні перебувати в таких умовах. Адаже карати потрібно за вчинене, і запобіжні заходи потрібно застосовувати дуже уважно оцінюючи всі обставини й ураховуючи особливості справи і суспільну небезпеку підозрюваної чи обвинуваченої особи. А інтереси дітей мають стати найвищим пріоритетом для держави й суспільства.

Висновки. На законодавчому рівні в Україні необхідно врегулювати низку проблемних питань щодо дітей у кримінальному процесі, від закріплення терміна «дитина» до чіткої класифікації прав, обов'язків і статусу дітей різних вікових груп, у тому числі й дітей підозрюваних та обвинувачених. Отже, у національному законодавстві, у тому числі й у кримінальному процесі, варто ввести поняття дитини відповідного віку як носія особливих прав та обов'язків і такої, що потребує особливого захисту. Наприклад, новонароджені діти, діти віком до одного року потребують особливих умов, у тому числі й цілодобового спільного перебування разом з матір'ю. Також необхідно законодавчо закріпити права дітей підозрюваних, обвинувачених і підсудних жінок, розробити механізм дотримання прав цих дітей згідно з національним законодавством та світовими тенденціями. Також необхідно розробити механізм захисту прав вагітних підозрюваних, обвинувачених і підсудних з метою захисту прав ще ненароджених дітей, оскільки в Декларації прав дитини 1959 р., одним зі співавторів якої була Україна, зазначається, що дитина, унаслідок фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони й

турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Отже, права дитини мають бути пріоритетними при вирішенні будь-якого конфлікту інтересів і в кожній галузі права, а особливо в кримінальному процесі.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
4. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.
5. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
8. Закон України «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>.
9. Закон України «Про міліцію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12/page2>.
10. Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затверджене Указом Президента України від 06 квітня 2011 року № 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/383/2011/para7#n7>.
11. Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2012 року № 1176 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
13. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.
14. Декларація прав дитини 1959 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
15. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
16. Ліхолетова Ю.А. Актуальні проблеми судового захисту прав неповнолітніх: міжнародний досвід / Ю.А. Ліхолетова // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2 (21). – С. 169–174.
17. Карпенко М.О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? / М.О. Карпенко // Університетські наукові записки. – 2012. – № 4 (44) – С. 395–399.
18. Ковна У.С. Поняття малолітньої особи та її процесуальне становище в кримінальному судочинстві / У.С. Ковна // Вісник Львівського національного університету. Серія «Юридична». – 2004. – Випуск 39. – С. 459–464.
19. Договір між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва за проектом «Жінки та матері з дітьми у в'язницях» (етап I з 1 червня 2006 року по 30 червня 2008 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/756_031.
20. Тюремний портал. Статистика системи покарань. Жінки в місцях позбавлення волі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrprison.org.ua/statistics/1347257528>.
21. Сидоренко О. Ув'язнені матері вперше отримали «дитячі» гроші / О. Сидоренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2013/06/130613_chernigiv_jail_money_nk.
22. Нечипорук Р. Як захистити права ув'язнених жінок / Р. Нечипорук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maydan.drohobych.net/?p=16305>.